

КАРЛ САГАН ПРО МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СКЕПТИЦИЗМУ

Матюшко Б. К.

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії*

*Український державний університет імені Михайла Драгоманова
м. Київ, Україна*

Серед учених уже минулого, ХХ століття, які прославилися здобутками у царині природознавства та популяризації науки, особливе місце посідає Карл Саган¹ (1934–1996) – видатний американський астроном і астрофізик. Завдяки харківському видавництву «Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”» українській читацькій аудиторії стали доступні його книги «Блакитна цятка: космічне майбутнє людства», написана 1994 року [1], та «Світ, повний демонів. Наука як свічка у півні» [2], яка вийшла друком 1997 року.

Особа Сагана варта уваги ще й тому, що він має коріння в Україні. Так, розповідаючи на початку першої з щойно згаданих своїх книжок про свого діда Лейба Грубера, учений говорить, що «... Навряд чи в юності Лейб колись відходив чи від'їздив більш ніж на сто кілометрів від рідного Сасова» [1, с. 11]. Йдеться, звісно, про село нинішнього Золочівського району Львівської області. У наступних рядках довідуюся, що «... потім у 1904 році він раптом утік до Нового світу – за родинною легендою, від звинувачення в убивстві» [1, с. 11]. У редакційній довідці про автора, доданий до другої з книжок Сагана, перекладеній українською, йдеться про те, що вчений «народився у Нью-Йорку в єврейській родині, яка сповідувала реформістський юдаїзм. Цікаво, що батько Сагана народився в Кам'янці-Подільському...» [2, с. 375]. Тут же можна прочитати, що на честь ученого названо астероїд 2709 та місце висадки першого марсохода [2, с. 375].

Перша перекладена українською праця Сагана відображає те, що саме він «... придумав афористичну назву знаменитій фотографії Землі, зробленій космічним зондом “Вояджер” з рекордної відстані у 5,9 мільярда кілометрів, – “Бліда блакитна цятка”» [2, с. 375]. У ній, з

¹ Така транслітерація його прізвища більше відповідає як оригіналові (Sagan), так і чинному українському правописові. Написання «Саган» має місце в українських перекладах праць ученого, які вийшли друком буквально позаторік.

огляду на спростування антропоцентричного погляду на Всесвіт, властиве вже філософській думці Нового часу (і яке, своєю чергою, дисонує з антропним космологічним принципом), учений, серед іншого, зауважує наступне: «Сучасна наука – це подорож у незвідане, де на кожній зупинці на нас чекає урок скромності. Дехто з пасажирів, бува, жалкує, що не залишився вдома» [1, с. 31].

Книга «Світ, повний демонів. Наука як свічка у пільмі», цілком може вважатися духовним, передусім, філософським заповітом Сагана. Її провідною ідеєю є критика псевдонауки, багато в чому спрямована проти неперевірених сенсацій та різноманітних пройдисвітів, які, прикриваючись наукою та особливими здібностями, часто завдають непоправної шкоди здоров'ю мільйонів людей. Дискусійно-полемічним є також ставлення вченого до релігії, яка в історії Західної цивілізації протягом тривалого часу претендувала на ту роль, яку сьогодні відіграє наука. Для заощадження місця наведемо найбільш показові його приклади, які стосуються медицини: «Над хворим на холеру можна прочитати молитву, а можна двічі на день давати йому по 500 міліграмів тетрацикліну... Можна рекомендувати хворим на шизофренію сеанси психоаналізу, які майже нічого не дають, а можна призначати по 300 – 500 міліграмів клозапіну на день. Наукові методи лікування у сотні, тисячі разів ефективніші за альтернативну медицину. (Навіть коли здається, що альтернативні методи допомагають, ви ніколи не знаєте, чи подіяли саме вони: спонтанні ремісії, навіть холери і шизофренії, трапляються часом без жодних молитов і психоаналізу)» [2, с. 21–22].

Саган звертає увагу на те, що у популярній культурі США початку 1990-х років має місце вкрай низький рівень обізнаності з досягненнями науки: «Дослідження показують, що 95% американців у науковому плані “неграмотні”» [2, с. 18]. Робота з популяризації науки серед широкого загалу рідної для вченого країни виглядає практично відсутньою: «Марно шукати в бібліотеках, популярних журналах, вечірніх телепередачах інформацію про будову морського дна, тектонічні плити чи карти морського дна, які незаперечно доводять, що ніякого континенту між Європою і Америками ніколи не існувало» [2, с. 18]. Зрозуміло, що мова тут про Атлантиду. На тлі сенсацій та, як зараз прийнято говорити, різноманітних фейків, науково-популярна інформація виглядає щонайменше комерційно непривабливою, відтак, безперспективною. Натомість «... сенсаційних повідомлень, які спокушають легковірів, – скільки завгодно. Значно важче почути скептичний голос. Скептицизм погано продається. Жива й допитлива людина, яка черпає знання із популярної культури і так дізнається про речі типу Атлантиди, має у сто, а то й тисячу разів

більше шансів наштовхнутися на який-небудь дурноверхий міф, ніж на тверезий і виважений погляд» [2, с. 18].

Саган цілком розуміє духовні потреби людини, інша річ, має до них ставлення, продиктоване сцієнтистськими та багато в чому антирелігійними орієнтаціями, а також явним впливом філософії прагматизму: «Люди приміряють на себе різні картини світу і дивляться, яка “працює” краще. Упавши у відчай, ми схильні скидати з себе ношу скептицизму. Псевдонаука апелює до сильних емоційних потреб, які дуже часто не задовольняє справжня наука, і підіграє фантазіям людини про надзвичайні здібності (як у героїв коміксів чи богів давніх часів)» [2, с. 25–26].

Власне методологічне значення скептицизму як засобу уникнення небезпек псевдонауки розкривається вченим на прикладах головних особливостей науки. Передусім мова йде про верифікацію та фальсифікацію різноманітних положень, особливо гіпотез і висновків: «Псевдонаука і помилки справжньої науки – різні речі. Помилки йдуть науці на користь, одна за одною наука від них звільняється. Учені постійно роблять хибні висновки, але формулюють їх у вигляді припущень, гіпотез, а гіпотези на те й існують, щоб бути спростованими чи підтвердженими. Гіпотези перевіряють експериментом і спостереженням, і наука постійно робить кроки до глибшого розуміння природи» [2, с. 32]. Натомість у псевдонауці становище протилежне: «Гіпотези формулюють так, щоб їх не можна було спростувати експериментом у принципі. Псевдовчені завжди займають захисну позицію і відбиваються від скептиків, а якщо серйозні вчені не приймають псевдонаукову гіпотезу, то їх щонайменше підозрюють у змові з метою приховати істину» [2, с. 32].

Інший аргумент на користь скептицизму має коріння ще в Античності. Не називаючи імен Анаксарха, Піррона та їх послідовників (цього разу до них цілком можна додати і Рене Декарта), Саган наголошує: «Органи чуття можуть нас обманювати. Іноді ми бачимо те, чого немає. У нас трапляються оптичні ілюзії. Іноді виникають галюцинації. Люди схильні до помилок» [2, с. 32].

Важливе значення має і стиль наукового мислення, який передбачає певні світоглядні, відтак, і життєві, практичні висновки: «... наука – це не сума знань, а спосіб мислення... Наука – це спроба (здебільшого успішна) зрозуміти світ, опанувати його, упевнитися у власних силах і вибрати безпечний курс» [2, с. 35].

Далі має місце постановка такої ключової епістемологічної проблеми, як функціонування наукового знання, причому вона має прямий зв'язок з соціальною філософією та навіть політичною діяльністю: «Наука не претендує на те, аби вважатися ідеальним

інструментом пізнання. Просто нічого кращого у нас немає. У цьому вона схожа на демократію. Сама собою наука не каже людям, що робити, але, поза сумнівом, може попередити про наслідки тих чи інших дій.

Науковому мисленню потрібні і уява, і дисципліна. Від цього залежить успіх. Наука вимагає визнавати факти, навіть якщо вони не відповідають очікуванням, формувати різні гіпотези й аналізувати, щоб визначити, яка з них краще відповідає фактам. Потрібен тонкий баланс між відкритістю новим ідеям, хай навіть вони здаються еретичними, і дуже ретельним та скептичним аналізом усього на світі – і нових ідей, і традиційних уявлень. Такий спосіб мислення важливий і для демократії, особливо в епоху змін» [2, с. 36].

Вирішальною для науки є також самокритика: «Наука досягає успіху ще й тому, що в неї вбудований механізм виправлення помилок. Комуś може здатися, що це надто широке узагальнення, але я вважаю, що ми практикуємо науковий метод щоразу, коли вдаємося до самокритики і звиряємо свої ідеї з реальністю» [2, с. 36–37]. Очевидно, що самокритика неможлива без скептичного ставлення до своїх поглядів.

Саган наголошує також на такій рисі наукового знання, як незавершеність, точніше, неможливість повністю досягнути абсолютну істину. Це логічно випливає з усього вищесказаного: «Люди мріють пізнати абсолютну істину, прагнуть до неї, і навіть претендують на неї (як-от адепти деяких релігій). Проте вся історія науки – найуспішнішого способу достукатися до істини – свідчить, що найбільше, на що ми можемо сподіватися, – це поступово розширювати коло наших знань, учитися на своїх помилках, по дотичній наближатися до розуміння Всесвіту, але абсолютне знання завжди вислизатиме з наших рук» [2, с. 37].

Загальне методологічне значення скептицизму або, як говорить сам учений, скептичного мислення, полягає в тому, що воно (курсив в оригіналі. – Б. М.) «це вміння наводити й розуміти адекватні аргументи та розпізнавати хибні та підробні (це особливо важливо). Річ не в тому, *подобається* нам конкретний висновок чи ні, а в тому, чи насправді він *впливає* із засновку і чи правильно цей засновок сформульовано» [2, с. 187]. Отже, для вченого скептицизм – це вирішальна теоретико-методологічна засада дослідження. Тому праці Карла Сагана є щонайменше важливими першоджерелами з епістемології, а також філософії й методології науки, відтак, заслуговують на подальше вивчення й дослідження, в тому числі з проблематики інших провідних теоретичних розділів філософії.

Література

1. Саган К. Блакитна цятка: космічне майбутнє людства / пер. з англ. Г. Яновської. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2023. 320 с. (Серія «Фундація»).
2. Саган К. Світ, повний демонів. Наука як свічка у пійтмі / пер. з англ. М. Климчука. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2023. 384 с. (Серія «Фундація»).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-578-8-23>

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ЕПІСТЕМОЛОГІЯ ГЛОБАЛЬНОЇ МЕРЕЖЕВОСТІ

Матяш С. В.

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри сценічної майстерності і культури
Київський національний університет технологій та дизайну*

Множинська Р. В.

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри сценічної майстерності і культури
Київський національний університет технологій та дизайну
м. Київ, Україна*

Сучасна епоха характеризується трансформацією науки з інституційної системи, що базується на ієрархічних структурах, у складну мережеву екосистему знання. Глобальна мережевість, цифровізація комунікацій, інтеграція штучного інтелекту, децентралізація наукових спільнот та розвиток відкритої науки створюють умови нового епістемологічного ландшафту.

У цьому контексті філософія науки набуває нових завдань: осмислити природу знання, яке продукується у глобальних мережах, визначити критерії його достовірності, відтворюваності та етичної легітимності, а також описати нові моделі наукової раціональності.

По-перше, традиційна модель науки розглядає пізнання як діяльність автономного суб'єкта, що діє всередині локальних академічних інституцій. Сучасна ж наука функціонує: